

Трубич Віра, ст. IV курсу історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., доцент Цимбалюк О. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XI–XIV СТОЛІТТЯХ

***Анотація.** У статті досліджено історію функціонування музичної культури Західної Європи у XI–XIV століттях та її вплив на систему цінностей у середньовічному соціумі. Показано середньовічну музику як невід'ємну частину повсякденного життя людей того часу. Акцентовано увагу на тому, що середньовічними теоретиками музика сприймалася не як мистецтво, а, як наука про числа. Проаналізовано проблеми розвитку народної культури у контексті інноваційних парадигм тлумачення розвитку музичної культури середніх віків, історичну генезу вдосконалення різновидів музичних інструментів та форми їх застосування трубадурами, труверами, мінезингерами.*

***Ключові слова:** музика, музична культура, середньовічний соціум, система цінностей, середньовічна культура.*

***Аннотация.** В статье исследована история функционирования музыкальной культуры Западной Европы в XI–XIV веках и его влияния на систему ценностей в средневековом социуме. Показана средневековая музыка как неотъемлемая часть повседневной жизни людей того времени. Акцентировано внимание на том, что средневековыми теоретиками музыка воспринималась не как искусство, а как наука о числах. Проанализированы проблемы развития народной культуры в контексте инновационных парадигм толкования развития музыкальной культуры средних веков, исторический генезис совершенствования разновидностей музыкальных инструментов и формы их использования трубадурами, труверами, миннезингерами.*

***Ключевые слова:** музыка, музыкальная культура, средневековый социум, система ценностей, средневековая культура.*

***Annotation.** The article provides a historical analysis of the musical culture functioning in Western Europe XI–XIV century and its impact on the values of medieval society. The medieval music as an integral part of everyday life at the time is studied. The attention is drawn to the fact that medieval theorists perceived music not as an art but as a science of numbers. The problems of the development of popular culture in the context of innovative paradigms of the*

Middle Ages musical culture interpretation, the historical origins of varieties of musical instruments improving and their application by troubadours, trouveres, minnesingers are analyzed.

Keywords: music, musical culture, medieval society, values, medieval culture.

Музиці належить значне місце у житті людини та історії розвитку людства. Без музики неможливо уявити сучасну людину, дізнатися про її минуле, прогнозувати майбутнє. Нині фольклорні мотиви західного середньовіччя XI–XIV століть стають усе більше популярними в музичній культурі по усьому світі. В Україні та Росії налічуються десятки колективів, що відтворюють музичні традиції Західної Європи починаючи з XI і до XVII ст. Групи, що намагаються відтворити у своїх творах особливу специфіку культури середньовіччя, як в Україні, так і в усьому світі, поділяються на два принципово різні табори. Одні ставлять своїм завданням як можна точніше відтворити звучання й стилістику музики Європи того часу, інші ж намагаються додати своїм доробкам відтінок сучасності й поєднати у своїй творчості середньовічні традиції із сучасним звучанням. У такої музики багато прихильників серед молоді, середньовіччя стає модним та актуальним. А відтак, значно актуалізується необхідність історичного дослідження проблеми народної культури середніх віків у контексті інноваційних парадигм тлумачення розвитку музичної культури Західної Європи в XI–XIV століттях.

Характеризуючи стан дослідження цієї теми варто зазначити, що проблема народної культури середніх віків традиційно розглядалася у радянській науці з позицій марксистської формаційної теорії, згідно з якою культура була надбудовою суспільства та завжди залежала від стану розвитку економічних відносин. Яскравою ілюстрацією такого підходу можуть служити праці Ж. Брюнель-Лобришон, К. Дюамель-Амадо [1]. Лише окремі праці радянських дослідників містили аналіз середньовічної культури без тісного зв'язку її з економічним базисом. До них слід віднести роботи А. Я. Гуревича, які були присвячені культурі середньовічної «безмовної більшості» [2]. Також окремі параметри середньовічного світогляду розглядалися у працях Ж. Бордонова і О. М. Цимбалюк [3; 4], а робота М. М. Бахтіна, присвячена народній культурі середньовіччя, особливо її карнавальному елементу [5].

У процесі підготовки цієї статті було також використано старі класичні праці С. К. Боянуса [6]. Переважна кількість відомостей про матеріальний вигляд музичних інструментів середньовіччя були нами запозичені у класичній енциклопедії Г. Вейса [7].

Метою статті є дослідження розвитку музичної культури Західної Європи в XI–XIV століттях. Для реалізації цієї мети вирішуються такі

завдання: а) проведення аналізу розвитку музичної культури Західної Європи в XI–XIV ст. шляхом дослідження музичної світської та церковної естетики; б) розгляд церковних та світських музично-театральних форм як складових процесу розвитку культури Західної Європи в XI–XIV століттях; в) дослідження історичної генези вдосконалення різновидів музичних інструментів в період західноєвропейського середньовіччя у XI–XIV ст. та форм їх застосування трубадурами, труверами, мінезингерами.

Середньовічними теоретиками музика сприймалася не як мистецтво, а, передусім, як наука. Саме це обумовлює специфічні особливості музичної естетики середньовіччя на відміну від сучасної. Характерно, що в ті часи музика відносилася саме до сфери математичних знань і її розуміли як науку про числа. Середньовіччя характеризувалося значним впливом розвитку релігії на всі сфери суспільного життя. Феноменом функціонування мистецтва, що об'єднує всі верстви суспільства, став символізм, а його типовим проявом – діалогічне спілкування. Естетичне виховання того часу потребувало стабільності вражень, повторів звичного, що діяли гіпноотично. В його межах зміст та спрямованість музичного виховання теж цілком визначалися ідеологією, пов'язаною насамперед із поширенням та зміцненням християнства. Загальною тенденцією цього періоду є міцний зв'язок музики із релігією, перевага одноголосся, аскетизм, акапельний спів і переважання модальних ладів. Оскільки панівною в усіх сферах життя в цю епоху є церква, професійне музичне мистецтво концентрується в храмах та монастирях [8, с. 98]. В VI–VIIст. в Західній Європі формується суворо регламентована система одноголосної духовної музики – одноголосні церковні співи, що виконувалися хором в унісон або солістами. Це так званий григоріанський хорал (григоріанський спів на ім'я папи римського Григорія I, якому легенда приписує затвердження цього співочого жанру) [5, с. 23].

Характерною особливістю для усієї середньовічної естетики є акцентування морального значення музики. Міркування щодо морального впливу музики – традиційний елемент більшості музичних трактатів того часу. У них можна знайти постійні ствердження того, що музика здатна виховувати характер, пом'якшувати вдачу, зціляти. Головне призначення музики, згідно трактатів середньовічних авторів, – очищення від пристрасті, за допомогою якого досягається зцілення духу та благодать душі [3, с. 100].

Відомості про середньовічну музику досліджують за її рукописами, що збереглися до нашого часу. Створення музичних рукописів в ті часи було дорогою справою як через дорожнечу пергаменту, так і трудомісткість процесу переписування, тому лише найбагатші інституції могли собі дозволити створення таких манускриптів. Переважно це були церкви і монастирі. Цими інституціями зберігалися зразки як духовної, так і світської музики, проте збережені рукописи не відбивають різноманіття

популярної музики того часу. Занотована музика початку епохи виглядає одноголосною і ритмічно рівною, тобто текст співався в унісон без інструментального супроводу.

Таким чином в середньовічні часи утверджувалося прагнення поєднати в одне ціле настрій та християнську діяльність. Критерієм оцінки музики проголошувався не емоційний, а безпосередній вплив на мораль і поведінку людини. З позиції морально-дидактичного розуміння мистецтва, в ті часи церква виступала з різким засудженням світської музики. Якщо духовна музика, на думку церкви, здатна була впливати на характери людей, то світська, навпаки, розбещувала норов та відкривала дорогу демонам.

Культура Середньовіччя, як і теорія виховання, обов'язково мала своїм центром релігійний ідеал [3, с. 100]. Музиці відводилася роль допоміжного засобу естетизації церковних обрядів та виховання релігійної моральності. Народну і світську музику відкидали як гріховну. Найважливішим музичним символом церковного ідеалу став унісонний, позбавлений чуттєвого забарвлення хоровий спів налаштованих на один лад членів суспільства. Взірцем такої простої за формою та змістом музики став григоріанський хорал, з характерними для нього строгістю ритму та плавним рухом мелодії. Унісонний спів хоралу створював ефект загального душевного настрою та сприяв духовно-споглядальному стану людини під час богослужіння. В центрі уваги була молитва, її емоційно-змістовим доповненням ставала музика. Це обумовило первинність вокальних жанрів порівняно з інструментальними, становлення відповідного стилю поліфонії строгого письма.

Одним із найбільш значущих реформаторів музичної освіти Середньовіччя, був монах-бенедиктинець Гвідо д'Ареццо. Він увів чотирьохлінійний нотний стан із буквеним позначенням висоти звуку на кожній лінії, точне інтонування нотного запису, шестиступеневий звукоряд (гвідонів гексахорд) з певними співвідношеннями інтервалів та складовими позначеннями ступенів.

Отже, обмеженість культури Середньовіччя релігійним змістом не заважала розвитку музичного мистецтва та педагогіки в цілому. Виникли перші методи колективного навчання хорового співу. Завдяки реформі Гвідо Аретинського було створено умови для подальшого розвитку професійної музичної освіти на основі письмового запису музики [5, с. 209].

Зміцнення економічного і культурного значень міст, створення університетів (на початку XIII ст. Паризького університету), де музиці приділялася велика увага (була одним з обов'язкових предметів, входила в квадрівум), сприяли підвищенню ролі музики як мистецтва.

Найбільш видатні представники середньовічної естетики зруйнували традиційну схему, що господарювала багато століть, згідно якої музика включалася до теологічної системи світу. Однак розробити нові теоретичні принципи класифікації музики вони були неспроможні. Нова класифікація

музики була вироблена лише у епоху Відродження, коли утвердилася нова естетична свідомість, нова естетична система. Одним з перших числову природу музики обґрунтував Августин, у трактаті якого «Про музику» можна знайти зародки традиційного для середньовічної музичної теорії математизму та числової символіки. Переконання у тому, що число складає суть та природу музики, співпадає з основними положеннями естетики Августина, з його поглядами на суть та природу краси. Згідно Августина, число є основою краси, яку ми сприймаємо через слух та зір. Адже краса є змістом пропорції та симетрії.

Цю числову основу музичного мистецтва Августин докладно розробив у трактаті «Про музику». Він класифікував числа на п'ять типів: 1) ті, що звучать (*sonantes*), що знаходяться у самих звуках, незалежно від того, чують їх чи ні; 2) числа, що сприймаються слухачами (*occursores*); 3) числа, що рухаються (*progressores*), що відтворюються в уяві тоді, коли немає ані реальних звуків, ані слухових вражень; 4) числа, що зберігаються у пам'яті і тоді, коли ми про них не згадуємо (*numeri recordabiles*); 5) числа, що судять (*judiciales*) – той естетичний критерій, за допомогою якого ми несвідомо оцінюємо усі інші числа, називаючи їх приємними чи неприємними. Усі ці п'ять типів чисел складають основу музичного мистецтва та музичного сприйняття. Музична теорія середньовіччя міцно засвоєно розпочате Августином математичне визначення суті музики [1, с. 47].

З розвитком середньовічної естетики вплив Августина значно послабшав. Водночас змінилися й уявлення музичних теоретиків щодо числової основи музики. Щоправда, у X, XI та у XII століттях ще багато говорили про числову символіку та виділяли числові відношення, що лежали в основі тонів.

Однак числова естетика Августина мала значний вплив на загальний характер середньовічних поглядів на суть музики. Це відобразилося, зокрема, на концепції музичної творчості, яка розвивалася авторами музичних трактатів. Якщо суть музики складають числа та їх відносини, то композитор у своїй творчості нічого не створює та нічого не винаходить. Він лише комбінує ті елементи, які вже існують у світі, створюючи з них музичні мелодії та наспіви. Отже, сутність музики пізнається чисто раціональним шляхом.

Заслуговує на аналіз співвідношення середньовічних мелодії і тексту. Найбільш важливою рисою середньовічної естетики є моральний григоризм, підпорядкування мистецтва та музики моралі. Це проявлялося вже у тому, що церква вимагала підпорядкування мелодії тексту, ставила текст вище музичного виконання. У співі важливий не голос, а слово. Однак естетика отців церкви не обмежувалася підпорядкуванням мелодії тексту. Не лише спів, а й практичний спосіб поведінки повинен був відповідати змісту та характеру співу.

Таким чином, для отців церкви було характерне прагнення поєднати в одне ціле настрої на християнську діяльність. Критерієм оцінки музики ними проголошувався не емоційний, а безпосередній вплив на мораль, на поведінку людини. З позиції морально-дидактичного розуміння мистецтва церква виступала з різким засудженням світської музики. Якщо духовна музика усувала біль, заселяла пустелю, засновувала монастирі, вчила сором'язливості і була здатна впливати на характери людей, то світська музика, навпаки, розбещувала норови та відкривала дорогу демонам. Вона винна у розпаді устоїв; вона розслаблювала душі та пробуджувала пристрасті [6, с. 254].

Проте, у церковній музиці поступово відбувався певний переворот. Появилися перші зразки музичного багатоголосся. Розвитку професійного церковного багатоголосся сприяли численні школи співаків при великих європейських монастирях. Час з середини XII до середини XIII століття у історії музики прийнято називати «епохою Нотр-Дам» [2, с. 344].

Також в цей час у церковній службі вперше було застосовано такий вид релігійного театру, як літургійна драма. Згодом вона ускладнилася, стали різноманітними костюми «акторів», були створені «режисерські інструкції» з точними вказівками тексту та рухів. Всім цим займалися самі священники. Процес внутрішньої трансформації літургійної драми поступово посилювався. Риси театрального дійства, вистави у ній неухильно росли, відштовхуючи на задній план релігійно-догматичні та ритуальні аспекти [4, с. 99].

Так з'явилися містерії – вид релігійного театру, що досягнув розквіту у XI–XV століттях. Містерії були частиною міських пасхальних та різдвяних святкувань та зазвичай проходили на центральній площі. Перші відомості про явища багатоголосся у західноєвропейській музиці з'являються у теоретичних трактатах XI століття, але на практиці вони існували вже у IX столітті. Головний голос багатоголосся називали *vox principalis* (лат «голос перший»), а другий *vox organalis* (лат «голос органальний» від грецького *organon* – «інструмент», тому що часто цей голос доручався інструменту). За назвою другого голосу усі композиції такого роду отримали назву «органумів» [7, с. 342].

З кінця XI століття у Провансі стали з'являтися перші зразки музично-поетичної творчості трубадурів. Мистецтво трубадурів-лицарів активно розвивається близько двох століть. А до середини XII століття уже були відомі імена найбільш відомих труверів (від франц. *Trover* – «вигадувати»), тобто поетів-музикантів що були вихідцями із міст.

У вишуканих та доволі складних піснях трубадури оспівували лицарське кохання, героїчні подвиги під час хрестових походів. З часом провансальські трубадури отримали численних послідовників. У вишуканих творах мінезингери оспівували не лише прекрасних дам, але й впливових герцогів та навіть зводили один з одним рахунки. Вони служили при дворах

власителів, приймали участь у численних музичних змаганнях та мандрували Європою [7, с. 345].

Розквіт німецького мінезангу відбувся у XIII столітті. Але вже у XIV столітті на зміну мінезингерам прийшли зв'язані цеховою організацією мейстерзінгери (нім. Meistersinger – «майстер співу»). Це вже новий етап у розвитку середньовічного вокального мистецтва. Він потребував нової системи запису музики. Такою системою стала мензуральна нотація (від лат. Mensura – «міра»). Ця нотація проіснувала до початку XVII століття. Близько 1250 року були встановлені точні співвідношення між тривалостями окремих звуків у музиці. Основною причиною появи мензуральної нотації став розвиток багатоголосся, яке швидко розвивалося. При ньому важливою була не лише мелодія само по собі, а й співвідношення декількох мелодій та їх спільне звучання. Щоб не отримувати різких, неприємних співзвуч потрібно було точно розмірити тривалість звуків у кожному голосі [7, с.49].

Пісні трубадурів та труверів записувалися за допомогою вже сучасної для них чотирьохлінійної нотації. Ритміка спершу не записувалася взагалі, ритм пісень підпорядковувався ритму вірша та укладався в одну з шести ритмічних формул – модусів (від лат modus – «міра, спосіб, правило»). При цьому, Всі модуси мали тридольну, за розумінням того часу «досконалу» структуру [2, с. 37].

Наприкінці XI століття музичне мистецтво Франції у значній мірі завдавало тон у Західній Європі. Музично-поетична культура трубадурів, як і важливіші етапи у розвитку багатоголосся, почасти вплинули на музичне мистецтво інших країн. В історії музики XI століття отримало назву «Ars antiqna» («старе мистецтво»). Це визначення поширилося і на перші десятиріччя XIV століття. Якщо змістовне ядро духовної культури складала цінності людського духу, то музика була інтонаційним способом існування цих цінностей.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що музика як частина духовної культури містить цінності людського духу. Відповідно до класичної тріади вищих цінностей, що визначилися в естетиці XI століття, таких як: істина, добро, краса, можна виявити три основних групи загальнолюдських цінностей, виражених у музиці: світоглядні, етичні, естетичні. Уявлення про те, що у кожного великого художника або цілого художнього напрямку є свій ціннісний стрижень, дозволяє краще зрозуміти світ музики.

В *середньовічній музиці* відбулися розквіт григоріанського співу, активна діяльність монастирських шкіл духовної музики та розвиток багатоголосся, творчості мандрівних співаків та виконавців на музичних інструментах, які переносили з замку до замку різні музичні новини. Це забезпечувало розвиток світської музики, поетичної та вокальної лірики у творах дворян-трубадурів та діяльність цехів музикантів-мінезингерів.

В ці часи відбувся перший важливий крок з «темного середньовіччя» до епохи Відродження. Приблизно з XI до XIV ст. в Європі склалася музична культура нового типу – феодальна. Вона об'єднала в собі професійне мистецтво, любительську музику і фольклор.

Оскільки в середньовічні часи церква мала пріоритет в усьому духовному житті, то й основу професійного музичного мистецтва складала діяльність музикантів у храмах і монастирях Але незабаром багато хто в середовищі жонглерів і шпільманів зосередив свої творчі зусилля на якій-небудь одній групі навичок.

1. Брюнель-Лобришон Ж. Повседневная жизнь во времена трубадуров XII–XIII веков / Ж. Брюнель-Лобришон, К. Дюамель-Амадо. – М. : Молодая гвардия; Палимпсест, 2003. – 416 с.
2. Гуревич А. Я. Средневековый мир : культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 2011. – 396 с.
3. Бордонов Ж. Повседневная жизнь тамплиеров в XIII веке. / Ж. Бордонов. – М. : Молодая гвардия. Палимпсест, 2004. – 244 с.
4. Цимбалюк О. М. Провідні тенденції розвитку музичної естетики країн Західної Європи періоду Середньовіччя / О. М. Цимбалюк // Науковий збірник «Слов'янський вісник». – Рівне. – 2014. – № 17. – С. 98–101.
5. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин – М. : Искусство, 1995. – 462 с.
6. Боянус С. К. Средневековый театр. / С. К. Боянус. – Петербург : АCADEMIA, 2013. – С. 55–104.
7. Вейс Г. История цивилизации / Г. Вейс – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – Т. II.
- Виппер Ю. Б. Драматургия : литература Западной Европы зрелого средневековья // Фундаментальная электронная библиотека «Русская литература и фольклор». Режим доступа: <http://feb-web.ru/>
8. Холопова В. Н. Формы музыкальных произведений : Учебное пособие. 2-е изд., испр. / В. Н. Холопова. – СПб. : Издательство «Лань», 2001. – 496 с.